

El judaisme a les comarques de Tarragona

Prof. F. Andreu Lascorz Arcas

*falascorz@gmail.com

Resum

Durant molts segles es van organitzar comunitats jueves a les nostres comarques, en alguns casos poques famílies, però en qualsevol cas, de la documentació que ens ha arribat al nostre abast, gràcies a l'incansable i brillant hebraïsta Gabriel Secall i a la destacada hebraïsta Josefina Ferrater, podem extreure que entre els segles XIII-XV, hi va haver presència jueva en més de 30 localitats.

Resumen

Durante muchos siglos se organizaron comunidades judías en nuestras comarcas, en algunos casos pocas familias, pero en cualquier caso, de la documentación que nos ha llegado a nuestro alcance, gracias al incansable y brillante hebraïsta Gabriel Secall y a la destacada hebraïsta Josefina Ferrater, podemos extraer que entre los siglos XIII-XV, hubo presencia judía en más de 30 localidades.

Abstract

For many centuries were organized Jewish communities in our region, in some cases very few families, but in any case the documentation that came within reach, thanks to the tireless and brilliant and outstanding hebraïst Gabriel Secall Hebraïst, and Josefina Ferrater be drawn between the thirteenth and fifteenth centuries, there was a Jewish presence in more than 30 locations.

Paraules clau: calls, vegueries, Tarragona, Tortosa i Montblanc, Judaisme, sàbat, Torà, Xalom.

F. Andreu Lascorz. Nascut l'any 1962 a Montsó (Osca), llicenciat en Filologia Hebrea, president de l'ARCCI des de l'any 2007. Autor de: *La aljama judía de Monzón, la olvidada. La aljama judía de Monzón, la recordada. Puentes hacia Israel. Introducció a la cultura hebrea, potencialitats d'aquest mercat. El judaisme a les comarques de Tarrasgona. La vida cotidiana en las juderías de la comarca del Cinca Medio, a través de los responsa del rabino Yishaq Bar Saset. Cultura judeocatalana, la comunitat de Tortosa. Las comunidades judías en Sobarbe.* Més de 200 conferències a USA, Israel, Turquia, França, Catalunya, etc.

El judaisme a les comarques de Tarragona

F. Andreu Lascorz Arcas

Introducció

Hi havia comunitats hebrees a la Península al segle II, si recordem el que diu sant Pau quan escriu als romans: «sortiré cap a Hispània, passant per allí (Roma)» Rom (15:28), és més que possible que vingués a predicar entre la comunitat jueva (quehilà) de Tarragona. Tarragona es va convertir doncs, en una de les portes d'entrada de famílies jueves a la Península.

Ja al concili d'Elvira es va legislar contra els hebreus a començaments del segle IV.

Punts de partida que fan necessari l'estudi del judaisme a les comarques de Tarragona i per extensió a Catalunya, des del segle I fins als nostres dies, que constitueixen prop de quinze segles de vida ininterrompuda a les nostres terres i l'expulsió dels jueus catalans el 1492. Tragèdia acompanyada de cinc segles de persecució dels rastres d'aquesta identitat a fi i efecte d'esborrar segles de convivència i coexistència a casa nostra, l'oblit de segles, amb manca absoluta de referències i coneixement d'una part important en la nostra configuració com a poble.

Durant la Guerra Civil, alguns combatents en sentir parlar en llengües desconegudes a voluntaris de les brigades internacionals, van rebre com a resposta a la seva curiositat: són jueus! Què significava ser jueu el 1939? Podem acceptar com a mínim dues respostes: una la trobem a l'*Halakhà*, la Llei jueva, que afirma que és jueu tot el nascut de mare jueva o qui s'hagi convertit al judaisme. Fins al segle XIX, ser jueu era gairebé sempre

sinònim de ser de religió jueva, però la majoria dels voluntaris potser haurien estat més d'acord en reconèixer-se com a persones que havien crescut dins d'un entorn cultural hebreu.

Les comunitats jueves més importants de les nostres comarques van ser les aljames de Tortosa, Tarragona, Santa Coloma de Queralt, Montblanc, Valls, l'Aleixar i Falset (pàtria dels avantpassats del doctor i enginyer Mordechay Ben Abir (Marcos Caballero)).

A les nostres comarques i a Catalunya en general podem parlar de relacions de coexistència, i tolerància a l'alta edat mitjana (s. IV-XI), malgrat les mesures discriminatòries del Concili III del Laterà (1179), que va obligar els jueus a viure en barris separats; del Concili IV (1215), que els obligava a portar un senyal... El segle XIII va esdevenir l'edat d'or per als jueus catalans, que van arribar a representar entre 2 i el 4% del total de la població.

Els jueus eren una propietat reial, una regalia, és lògic que les comunitats jueves fossin considerades en nombroses ocasions «el cofre» pels nostres monarques, tot i que els jueus sense recursos econòmics, els jueus pobres de solemnitat, en alguns documents arriben fins al 30 % en algunes comunitats, comunitats que també podien dependre d'un senyor, d'ordes religiosos com la de l'Hospital, en definitiva, sota una equívoca jurisdicció.

Els avalots del segle XIV van acostar a la decadència les comunitats jueves catalanes, i l'expulsió de 1492 va representar la radical extirpació quirúrgica dels jueus catalans de la seva terra. En aquesta ocasió, els ports tarragonins van servir de porta de sortida.

Parlant de les nostres comarques hem de fer èmfasi en la catalanitat dels jueus que residien als calls (del llatí *callum*, 'carrer'), la seva llengua col·loquial va ser el català, relegant l'hebreu a l'ús estrictament litúrgic, un català farcit d'hebraïsmes com *Xalom*, *Torà*, *sàbat*... que els permetia comunicar-se plenament amb els seus veïns.

L'aljama judeocatalana, -textos en català escrits amb caràcters hebreus-, apareix fins i tot als textos de rabins catalans; hi trobem mots catalans escrits en caràcters hebreus com: *aixeta* o *ixeta*, *capítol*, *cessió*, *comanador*, *embut*, *estadant*, *glaç*, *ostatges*, *públics*, *renegat*, *volta* (arcada)... fins i tot moltes jueves portaven noms catalans com: Bonadona, Bonafilla, Clara...

Explorar la cultura hebrea, el llegat jueu, implica conèixer infinitat de manifestacions al llarg del temps. L'extensa bibliografia, on també vull reconèixer la generosa i gran tasca d'hebraïstes de casa nostra que ens van abandonar: el vallenc Gabriel Secall i la reusenca Josefina Ferrater, Z''L, *Zikhronó librahà!* Beneïda sigui la seva memòria!, vol convidar fonamentalment a conèixer, a desfer tòpics judeòfobs i israelòfobs. També els va agradar molt llegir i conèixer, als jueus de les nostres comarques, tenim referències de moltes prestigioses biblioteques particulars.

Tikún olàm és una expressió hebrea que vol dir «refer i millorar el món», llegint, reflexionant, debatent, retrobant-nos amb descendents dels expulsats de 1492, com el Dr. Mordechay Ben Abir i la seva família, sens dubte col·laborem a millorar les nostres societats, contribuïm al diàleg i a conèixer-nos una mica més.

Les comunitats jueves a les comarques meridionals

Durant molts segles es van organitzar comunitats jueves a les nostres comarques, en alguns casos poques famílies, però en qualsevol cas, de la documentació que ens ha arribat al nostre abast, gràcies a l'incansable i brillant hebraïsta Gabriel Secall i Güell, podem extreure que entre els segles XIII i XV, hi va haver presència jueva, com a mínim a Ulldecona, Tortosa, Xerta, Batea, Flix, Gandesa, Móra d'Ebre, Alforja, Falset, Vilaplana, l'Aleixar, Reus, la Selva, Prades, Alcover, Tarragona, els Pallaresos, el Catllar, Tamarit, Altafulla, Vallmoll, Valls, Vila-rodona, l'Espluga de Francolí, Montblanc, Sarral, Santa Coloma de Queralt, l'Arboç, la Riba, Cabra, Pla de Santa Maria, Cambrils...

Famílies jueves destacades que van residir a molts indrets de les nostres comarques van ser els Cap, els Brunell, els Ravaya, els Satorra, els Cavaller...

ALCOVER

Van destacar dos metges, Mestre Jucef i Bonafeu Momet, en una comunitat jueva composta per menys de deu famílies durant el segle XIV, sempre a l'ombra de la destacada aljama de Valls.

El call, amb una estructura semblant a altres calls, es va estructurar al voltant del carrer de l'Índia, amb sortida al carrer de Sant Antoni i carrer de la Costeta.

Vers el 1313 va destacar el mercader Mossé Satorra. També tenim dades d'altres jueus com l'Isach Escapat, Caravida Satorra, Jucef Cap, Saltel Cap, Abraham Astruch, Mossé Abravalla... alguns d'ells hi van residir només temporalment.

1347,

Bernat Mascarell, habitant d'Alcover, reconeix que deu a Samuel Cap, jueu de l'Aleixar, 994 sous d'un préstec.

L'ALEIXAR

Com a tantes localitats dels voltants, a l'Aleixar hi va haver una comunitat jueva, en aquest cas, des de final del segle XIII fins el segle XV, però va ser una comunitat jueva tan important que va merèixer tenir la categoria d'aljama. Dels documents consultats podem arribar a afirmar que la comunitat gaudia d'una envejable situació econòmica, especialment durant la primera part del segle XIV, aturada posteriorment per la davallada demogràfica a causa de les morts durant la Pesta de 1348. Coneixem l'existència dins de la comunitat jueva de notables biblioteques particulars.

Els cinc *Liber Judeorum* de la localitat d'entre 1324 i 1348 ens mostren la vida d'aquesta comunitat i les dels voltants, i les relacions comercials amb els veïns cristians.

Podem calcular que a mitjans del segle XIV, abans de la Pesta, més de 40 famílies habitaven a l'Aleixar; posteriorment, entre 1351-1354 hi devien residir poc més de 20 famílies.

Crida l'atenció els elevats dots -entre 2.500 i 4.000 sous barcelonesos- que pagaven alguns pares de les jueves de l'Aleixar, senyal irrefutable que la comunitat gaudia d'una envejable situació econòmica en general.

Famílies rellevants foren la de Vital Salamí de Tolosa, la d'Isach Salomó, la de Samuel Cap, la de Salamí de Tolosa, la de Samuel Dez Loguar i la d'Isach Monsó, entre d'altres.

Personatges rellevants de la comunitat van ser Bonmacip Salomó, Isach Ravaya, els Cap, Vides Roven, Ferrer Maimó, Mossé Selomó, Adret Selomó, Isach Cap de Pebre, Selomó dez Mestre,

1344,

Pere Jújol i la seva esposa Maria, habitants de l'Aleixar, i Guerau Jújol i la seva esposa Maria, habitants de Tarragona, reconeixen que deuen a Jucef Abraham, jueu de l'Aleixar, 130 sous d'un préstec.

1345,

Joan Careta, habitant del terme de Cambrils, reconeix que deu a Maïr Boniac, jueu de l'Aleixar, 135 sous d'un préstec.

1351,

Líria, filla d'Astruc Abenaffia, de Tàrraga, casada amb Içac de Narbona, de Valls, ven la casa que posseïa a Valls. La família s'havia traslladat a viure a l'Aleixar.

L'any 1359, Isach Abraham Monsó, jueu de l'Aleixar, conrea a una partida anomenada Puig d'en Bocona.

Crida l'atenció que l'Aleixar es converteix durant anys en destinació de famílies jueves d'altres localitats.

Un document de 1392 esmenta l'establiment de dos conversos barcelonins a l'Aleixar, el mateix any documentem l'establiment de famílies jueves originàries de Valls a l'Aleixar, sens dubte afectades pels aldarulls de 1391.

Al voltant del carrer del Forn s'articulava el nucli del call de l'Aleixar, call que com a espai de vida d'una aljama jueva potent comptaria amb sinagoga, escola, consell rector de la comunitat, *miqvé* (banys utilitzats majoritàriament per les jueves, per purificar-se i importants com la sinagoga), forn, escorxador especial per a la matança ritual, fossar... en definitiva, tots els elements que van permetre un vida jueva plena. Avui dia, es coneix una partida com el *Fossar* dels jueus, al costat del camí cap a les Borges del Camp.

ALFORJA

La comunitat jueva d'Alforja va acollir una comunitat de prop de deu famílies durant els segles XIII i XIV.

L'any 1229, un jueu de la localitat, Isach Selomó de Torre, un parent seu de Valls (Isach Abraham de Torre) i jueus de Tarragona (Isach Miterari i Abraham de Tolosa) es van embarcar a Barcelona, com a mercaders cap a l'Orient, concretament cap a Alexandria.

Van destacar Samuel Bonjuha, Isach Ravaya i Selomó Jacob, tot i que aquest, com tants d'altres jueus, van canviar sovint de residència.

1321,

Bernat Grau, de l'Aleixar, signa una obligació a favor de Selomó Jacob i Samuel Bonjua, jueus d'Alforja, per trenta-vuit sous.

1344,

Pere Jújol, habitant del terme d'Alforja i Pere d'Osona, habitant de Botarell, reconeixen que deuen a Maïr Boniac, jueu de l'Aleixar, 15 sous d'un préstec.

L'any 1391 la comunitat jueva d'Alforja fou atacada. Posteriorment van comprar a Joan I el perdó.

ALTAFULLA

Algunes famílies jueves, poques, hi van residir temporalment, com a mínim durant el segle XV.

L'AMETLLA DE MAR

1318,

Mossé Natan, jueu de Tàrrega, presenta al veguer de Cervera i de Tàrrega una carta del lloctinent del procurador general del rei a Catalunya, on el lloctinent mana al veguer que prengui en penyora els béns de cinc habitants de l'Ametlla de manera que es pugui satisfer els 1.000 sous que deuen a Astruc Sullam, jueu de Tàrrega, i la pena del terç a la cort de Guimerà.

L'ARBOÇ DEL PENEDÈS

La comunitat jueva de l'Arboç va tenir certa rellevància, a l'ombra de la comunitat jueva de Vilafranca del Penedès durant els segles XIII, XIV i XV.

L'any 1290, l'infant Pere va ordenar que no fossin pertorbats, ni gravats amb impostos indeguts els jueus de l'Arboç.

L'any 1315, Jaume II va permetre que s'hi establissin deu famílies jueves.

1345,

Andreu Ripoll i Guillem Paoner, tots dos habitants de la Selva del Camp, reconeixen que deuen a David Falcó, jueu de l'Arboç i a Vidal de Tolosa, jueu de l'Aleixar, 56 sous d'un préstec.

BATEA

Tenim notícies d'una petita comunitat jueva que va patir l'infaust 1391. El 1398 s'hi va establir el jueu fragatí Abraham Baço.

CABRA DEL CAMP

Consta que hi van residir algunes famílies jueves. El 1323 un document esmenta Bonet Isach com a jueu de Cabra.

CAMBRILS

Hi va haver una petita comunitat jueva. Al barri antic, el lloc on conflueixen el carrer Vidal i Barraquer i el carrer Borràs és conegut com la placeta del jueu.

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ

Hi van residir unes 12 famílies jueves, unes a l'Espluga Jussana i unes altres a l'Espluga Sobirana, com a mínim durant el segle XIV. Important és la troballa d'un segell per marcar els pans àzims, que es pot admirar al Museu de Montblanc.

FALSET

D'orígens incerts, encara que segurament es remunten a començaments del segle XIII, la venerable aljama jueva de Falset va aconseguir un cert relleu, fins el moment de l'expulsió de 1492. Els falsetans de religió jueva van gaudir d'una existència més satisfactòria que a la majoria de localitats del país. Sembla ser que la comunitat jueva de Falset va superar les matances durant la Pesta Negra de 1348 i va sortir pràcticament indemne de les persecucions de 1391. Dos notables de la comunitat jueva de Falset van participar en la Disputa-Adoctrinament de Tortosa; mentre, la comunitat va subsistir als efectes de la Disputa-Adoctrinament de Tortosa i a les campanyes

posteriors de conversió i catequesi. La rellevant comunitat va patir les actuacions de la Inquisició contra els conversos falsetans, per arribar a l'inafaust 1492. Posteriorment, es van continuar obrint processos inquisitorials i alguns falsetans van ser condemnats i cremats.

L'any 1321, Jaume II, considerant que els jueus de Falset suportaven massa impostos, els va concedir una pròrroga de dos anys.

1345,

Guillem Verrà i la seva esposa Barcelona, habitants de la Selva del Camp, reconeixen que deuen a Astruc Saladí, jueu de Falset, 265 sous d'un préstec.

1400,

El jueu targarí Astruch Rimoch és el pare de Senyoreta, la qual, per la seva banda, és la mare d'Astruch Teroç, casat amb Stronce, filla de Jucef Afmaell, jueu de Falset

També existeixen d'aquesta comunitat jueva tres restes amb textos hebreus: la trobada al carrer de la Font del Forn i dos fragments de làpides, documents medievals en hebreu i pergamins en hebreu (a hores d'ara desapareguts).

Es trobava el call de Falset al carrer de l'Escoleta o de l'Escola. Cal tenir present que als calls catalans l'escola jueva era normalment una dependència de l'edifici de la sinagoga i en referir-se els documents a escoles, generalment es refereixen també a sinagogues. El call es trobava ubicat entre el carrer de l'Escola i el carrer de Dalt, per una banda, i per l'altra banda entre el carrer de Baix i el carrer del Lluc. Sabem que el 1821 es va trobar un pergami -probablement una mezuzà-, que estava escrit en hebreu, a la paret de la casa número 10 del carrer de l'Escola.

L'aljama jueva devia comptar amb un consell rector de la comunitat, escola-sinagoga, miqvè, forn, escorxador, fossar... en definitiva de tots els elements que van permetre un vida jueva plena.

Destaquen famílies jueves molt importants com

les del Samuel Cap, Isach Cap, Ferrer Saladí, Isach Maimó i Samuel Astruch Cavaller, entre altres.

D'aquella col·lectivitat apareixen, fins al dia d'avui, pels llocs més insospitats, persones orgulloses de les arrels falsetanes dels seus avantpassats.

En parlar de la comunitat jueva de Falset, cal destacar Samuel Astruch Cavaller, que ens permet lligar el passat amb el present, que representa magníficament l'enginyer i ara doctor israelià Mordechai Ben Abir (Marcos Caballero). Existeix un registre de compromís del nuvi Samuel Astruch Cavaller de Falset, fill de Reuben Cavaller, i de la núvia Na Goig de Lunell de Cervera, filla de Samuel de Lunell, escrit el 1427. Tot plegat convida a destacar el paper de la família Cavaller de Falset que es mostra com una família molt rellevant i desconeguda fins les investigacions de l'enginyer, ara a més a més doctor per la Universitat de Barcelona, Mordechai Ben Abir.

FLIX

Tenim notícies d'una comunitat jueva a Flix, amb força empenta des del segle XIII fins a l'expulsió de 1492. L'any 1311, Jaume II va perdonar Astruch d'Avinacara, jueu de Flix, després que aquest pagués 400 sous jaquesos.

GANDESA

Tenim notícies d'una petita comunitat jueva al segle XIII, comunitat que va patir els efectes dels aldarulls de 1391.

MONTBLANC

Va ser una de les més importants comunitats jueves de les nostres comarques i en conseqüència va poder organitzar-se com a aljama, a la vegada que rebia al segle XIII un bon nombre de privilegis dels monarques catalans.

Una comunitat jueva va ser present a Montblanc des del segle XII fins l'expulsió de 1492.

1264-1265

Jaume I va concedir als jueus de Barcelona, Vilafranca, Tarragona i Montblanc el privilegi de no poder ser detinguts dins les sinagogues. L'any 1305, per problemes amb les seves taules de carn, hi van haver d'intervenir Jaume I i el rabí Selomó Ben Adret.

1309

Alguns veïns de Vallfogona manlleven cinc-cents sous a Maimó Duran, jueu de Montblanc.

Hi van destacar mercaders en la comercialització de teixits montblanquins, banquers, artesans, argenters, sastres jueus, metges i famílies com els Adzay, Brunell, Caravida, Satorra i d'altres.

L'any 1311, Jaume II els va permetre vestir-se amb túnica telar de la mateixa manera que els jueus de Tarragona i Barcelona. El mateix any, els representants de les col·lectes tributàries de Barcelona (van formar part, entre altres, els jueus de Tarragona, Montblanc, Valls i Cervera), Girona, Lleida i Tortosa es van reunir a Montblanc per pactar la distribució d'impostos.

F. A. Bofarull, sobre la sinagoga de Montblanc, va afirmar: «les ruïnes de la sinagoga van servir per facilitar la construcció de l'Església de Santa Clara, edificada l'any 1311».

L'any 1312, un procés inquisitorial va afectar els jueus de Montblanc, acusats per l'arquebisbe de Tarragona d'haver convençut Joan Ferran, jueu convertit al cristianisme, per tornar a practicar el judaisme. La intervenció de Jaume II va evitar un càstig dolorós.

La comunitat va patir molt els efectes combinats de la pesta de 1348 i dels avalots antijueus.

1345,

Astruc de Tolosa, jueu de Montblanc, reconeix que el seu germà Vidal de Tolosa li ha pagat tots els deutes que tenia pendents amb ell.

1349,

Hom afirma que el germà del jueu targarí Mossé Natan, Selomó Natan, ja havia mort, i que tres

filles del dit Selomó estaven vives. Una d'elles, Preciosa, estava casada amb un jueu de Montblanc, Cresques Astruc Gracià.

Com a tantes comunitats jueves, els avalots de 1391 van ocasionar molts problemes, robatoris, fins i tot a la sinagoga. Les autoritats de Montblanc van rebre de la reina Maria l'ordre de castigar els culpables dels aldarulls contra el jueus «que són tresor del dit Senyor e de la nostra Cambra», i tot i que sembla que posteriorment la majoria dels béns robats a la sinagoga van ser retornats per ordre de les autoritats, el mal ja estava fet, la vida jueva va canviar. Revelador és el cas del convers Bernat Marçal, que es va separar de la seva dona Graciana, perquè aquesta no va voler acceptar el baptisme.

Tenim notícies de conversos al cristianisme perseguits per la Inquisició durant el segle XV.

El 1492 es va convertir, per tal de no haver de prendre el camí dels expulsats, el reconegut metge Mestre Vital Mercadell, i es va batejar com a Mestre Joan Marc.

Durant molts anys, l'aljama de Montblanc va comptar amb sinagogues, escola, consell rector de la comunitat, *miqvé*, escorxador, forn de pa i també amb un *fossar* situat als afores, prop del riu Francolí.

El call el podem situar als voltants de l'actual carrer dels Jueus i de la plaça dels Àngels.

MÓRA D'EBRE

Hi ha notícies d'una comunitat jueva a Móra d'Ebre, amb força importància des del segle XIII fins a l'expulsió de 1492.

L'any 1413, la comunitat va enviar un representant a la Disputa-Adoctrinament de Tortosa.

Actualment es conserven dues làpides jueves del segle XV.

PLA DE SANTA MARIA

Consta que hi van residir algunes famílies jueves, d'una d'elles formada per Bonjua Astruch de Carcassona i Micayl, tenim notícies de 1344.

PRADES

A la vila de Prades hi van residir unes poques famílies durant els segles XIII i XIV, de les quals destaca Jucef, que consta com a prestamista durant els anys 1232 i 1233.

1345

Barcelai Benvenist, jueu de l'Aleixar, nomena procurador per cobrar els deutes que Pere Bocona i la seva esposa, habitants de Prades, i Pere Conesa i la seva esposa, habitants d'Albarca, li deuen.

Na Rosa va ser una jueva de Prades que tenim documentada entre 1305 i 1354, va destacar per les nombroses activitats econòmiques que va desenvolupar a Prades, l'Aleixar i altres localitats.

Samuel Gracià era un jueu de Montblanc, mercader que, passats uns anys, es va instal·lar a Prades, aproximadament l'any 1355.

El topònim Prades el van utilitzar diversos jueus a les nostres comarques.

REUS

A Reus hi va haver una comunitat jueva des del segle XIII, localitzada al barri anomenat de la Merceria, fins l'expulsió de 1492.

1316

Pericó Sastre, de Reus, signa un debitori per disset quartans d'oli, a favor de Selomó de Tolosa, jueu de Tarragona.

L'any 1333, Mossé Açarch, des de l'Aleixar, va passar a residir a Reus.

1340

Ester, vídua de Maimó de Narbona, signa una època a favor dels síndics i jurats de Reus per quaranta mil sous.

1345

Arnau Guasc i la seva esposa Maria, habitants de Reus, reconeixen que deuen a Isaac Duran, jueu de l'Aleixar, 28 sous i 4 diners d'un préstec.

1345

Berenguer Bertran, habitant de Reus, reconeix que Ester, vídua de Maimó de Narbona, i el seu fill, Isaac de Narbona, li han pagat tot el que li devien.

1345

Pere Guasc, habitant de Reus, reconeix que deu a Isaac Duran, jueu de l'Aleixar, 30 sous d'un préstec.

1345

Guillem Licrà, fill de Guillem Licrà, la seva esposa Maria i Guillemó Mercer, tots habitants de Reus, reconeixen que deuen a Astruc Saladí, jueu de Falset, 73 sous d'un préstec.

1346

Ramona, vídua de Bernat de Santapau, habitant de Reus, i Guillem Cot i la seva esposa Arsenda, habitants de l'Aleixar, reconeixen que deuen a Isaac Cap de Pebre, jueu de l'Aleixar, 100 sous d'un préstec.

1346

Arnau de Marca i la seva esposa Maria, i Ramon de Marca i la seva esposa Maria, tots habitants de Reus, reconeixen que deuen a Ferrer Maimó, jueu de l'Aleixar, 137 sous d'un préstec.

1348

Jaume Sastre i Saurina, de Reus, signen un debitori per setanta sous a favor de Selomó des Mestre, jueu de l'Aleixar.

Jucef Taregano casat amb Cibelle, des de Reus, van passar a residir a l'Aleixar l'any 1391, com també ho va fer Selomó dez Forn l'any 1392. L'any 1411 una ordinació manava que cap reusenc demanés en préstec diners als jueus reusencs sota amenaça de fortes multes.

L'any 1453 es va obrir un portal a la muralla que coincidia amb el call de Reus.

Un contracte de final del segle XV per quinze lliures anuals va vincular la vila de Reus i el metge saragossà Ben Judà, a fi i efecte que tingués cura setmanalment dels malats de Reus, a banda, podia

visitar i cobrar les visites de membres de famílies benestants reusenques.

Poques són les dades que tenim actualment sobre la comunitat jueva de Reus, la majoria aportades pel prestigiós hebraïsta vallenc, Gabriel Secall Güell.

Quant a sinagoga, desconeixem si n'hi va haver una a la comunitat, però cal tenir en compte l'existència de moltes sinagogues privades i/o oratoris a les comunitats jueves catalanes.

No podem parlar, referint-nos a Reus, de l'aljama jueva de Reus. L'aljama era l'organisme jurídic que tenien les comunitats jueves més poderoses a fi i efecte d'autogestionar-se autònomament dins el municipi, representava un municipi dins d'un altre. La majoria de les aljames comptaven amb sinagoga-escola, tribunal de justícia (Bet Din), escorxador, forn, miqvé i fossar.

Hipotèticament, en el nostre cas, podem parlar d'una reduïda comunitat jueva amb un oratori-escola, escorxador, forn, miqvé i fossar jueus.

Referent a la situació del call de Reus, l'any 1453, el Comú de Reus va encarregar fer portes de fusta pel al Portal dels Juheus. El Call sembla que estava limitat pel Raval de Sant Pere i el seu nucli seria als voltants de l'actual Carreró dels Jueus.

L'Ezequiel Gort, en un magnífic treball de catalogació dels pergamins de l'Arxiu Municipal de Reus (1020-1350), ens mostra una relació de documents on apareixen textos en hebreu.

LA RIBA

Consta que hi van residir algunes famílies jueves al segle XIV sota jurisdicció del comtat de Prades.

1346,

Marc Virgili, col·lector reial al Camp de Tarragona i Montblanc, ciutadà de Tarragona, amb el consentiment d'Ester, vídua de Maimó de Narbona, jueva de l'Aleixar, cedeix a Mair Boniac, jueu de l'Aleixar, tots els seus drets sobre dos trossos de terra propietat d'Arnau Valls i la

seva esposa Elisenda, habitants de la Riba, la venda dels quals servirà per a pagar-li els 725 sous que li deu.

SANTA COLOMA DE QUERALT

Les primeres dades de la rellevant aljama de Santa Coloma de Queralt són de finals del segle XIII, quan hi habitaven prop de 50 famílies. Una comunitat jueva que allotjava més de 50 famílies i que va patir durant la pesta de 1348 i encara més durant els avalots de 1391, ja que força famílies es van convertir al cristianisme.

Sabem que la comunitat gaudia de sinagoga-escola, consell rector de la comunitat, hospital, escorxador, forn de pa, miqvé i fossar; alguns membres disposaven d'importantes biblioteques privades fins arribar a més de 60 volums. Factors que van permetre una vida jueva plena a una nombrosa comunitat, que a mitjans del segle XIV comptava amb més de vuitanta famílies.

Van destacar rabins, metges, cirurgians, artesans, mercaders, ramaders, sastres, argenters, personatges com Mossé Cabrit, que en el seu testament va aportar diners per fundar un hospital el 1410 -hospital que va funcionar fins l'expulsió de 1492-, la família d'Astruch Bonafeu, la família d'Isach Saporta, Jucef Gracià, Samuel Baruch, les metgesses Clara i Na Flor, mestre Vital Cabrit, mestre Abraham dez Portell, mestre Bonjua Astruch, mestre Abraham Boniach i mestre Abraham Adret.

El 1347, una concòrdia entre Pere III i Pere de Queralt va permetre que la comunitat pogués comptar amb trenta cases de jueus.

1366,

A causa dels pocs metges que hi ha a Tàrrega, el consell de la vila acorda donar certes facilitats a un metge jueu que residia a Santa Coloma de Queralt i que semblava estar disposat a passar a viure a Tàrrega.

Com a tantes localitats, els avalots de 1391 van

provocar conversions de jueus al cristianisme i van marcar un altre moment històric, malgrat les bones relacions posteriors entre cristians i jueus. Un cas atípic va ser la conversió de la dona de Samuel Baruch, com a cristiana Aldonça de Queralt, mentre ell mantenia la seva fidelitat al judaisme; tot plegat va acabar amb la seva separació matrimonial i una altra família fracturada. Com va ser a Montblanc el cas de jueu Astruch de Nan, convertit com a Bernat Marçal, mentre la seva esposa, Graciana, no va voler convertir-se al cristianisme.

Tenim força notícies sobre la sinagoga de Santa Coloma, també anomenada Escola dels jueus (que sembla va estar al carrer Major), de l'existència de confraries assistencials benèfiques com l'Almoina per als jueus pobres, la de les poncelles a maridar, la de visitar els malalts i oferir-los ajut econòmic (Biqur Holim), la dels guardians dels malalts (Somré Holim), que procurava companyia als malalts, la dels enterradors (Havurat ha-cabarim, Kat ha-cabarim) i d'una confraria religiosa, la fraternitat ma'or, responsable de les llànties de la sinagoga.

Tenim notícies que, molt sovint, jueus benestants donaven o llegaven diners als menys afavorits de la comunitat, el llegat (heqdés) era una pràctica usual.

Durant segles, la comunitat jueva de Santa Coloma va veure com el call va créixer i es va reduir als voltants del carrer de les Quarteres, del carrer del Forn de Baix i del carrer Major.

Els dies previs a l'expulsió, el 17 de juliol de 1492, Vital Simeó va instituir una Almoina per als cristians pobres de la vila. Aquella col·lectivitat comptava amb trenta famílies el 1492.

Més de 200 persones de cognom Konfino va ser assassinades durant l'Holocaust; algunes d'elles, de cognom Confino, eren família de la senyora M. Choukroun. La família de la senyora Choukroun, originària de Bulgària, per tradició oral reivindica l'origen colomí dels seus avantpassats a Catalunya.

SARRAL

Hi van residir menys de 10 famílies a l'ombra de la comunitat jueva de Montblanc, cap a final del segle XIV. Van destacar dos cirurgians jueus de Sarral, els Dez Portell. La tradició situa el call al carrer dels Jueus.

LA SELVA DEL CAMP

La comunitat jueva devia estar formada per menys de deu famílies que hi van viure de forma continuada durant el segle XIV.

De la mobilitat dels jueus de les nostres comarques, n'és una altra bona mostra Mossé Mair i la seva família. L'any 1323 consten com a selvatans, tot i que habitualment residien a Tarragona. Astrugueta, filla de Mossé Mair es va casar el mateix any amb un jueu selvatà, Perfeyt Samuel.

L'any 1326 tenim documentats a la Selva Mossé Moreno i la seva dona Joya.

1344,

Jaume Gordo i la seva esposa Francesca, habitants de la Selva del Camp, reconeixen que deuen a Bonjuhà Mercadell, jueu de l'Aleixar, 84 sous d'un préstec.

TAMARIT

Unes poques famílies jueves hi van residir.

TARRAGONA

Tarragona va ser una de les portes d'entrada per a famílies jueves potser al segle II una de les de sortida al segle XV. La de Tarragona va ser una de les més venerables comunitats jueves peninsulars, instal·lada probablement al segle I de la nostra era.

Els geògrafs àrabs, als segles X i XI, parlen de tres «ciutats jueves» o «ciutats dels jueus», referint-se a ciutats on el component hebreu era majoritari, i aquestes són Granada, Lucena i Tarragona.

Segons els documents medievals a l'aljama podia ser jueva o musulmana, era la institució jurídica que agrupava els jueus en les ciutats d'una

Pintura mural de la capella de Santa Elena, Catedral. Segle XV.

certa importància, com és el cas de Tarragona. La comunitat de Tarragona en molts moments va ser l'aljama més destacada i lloc de recollida de tot tipus d'impostos (els jueus de Valls, Alforja, Vallmoll i Alcover van formar part de la subcol·lecta de Tarragona). A la comunitat, hi van destacar els comerciants, artesans, seders, pergaminers, sastres, joiers, grans metges i cirurgians jueus tarragonins... L'any 1264 la comunitat va aconseguir el privilegi que cap cristià pogués entrar ni empresonar un jueu dins la sinagoga.

1288

Vidal Crespins, jueu de Tarragona, signa una àpoca a favor de Ferrera, vídua de Guillem Forner, de Mariscard i el seu fill, així com Berenguer Sastre, del terme de la Pineda.

1294

Berenguer Sastre, de la Pineda, deu setanta quartans d'oli a Mire, vídua de Salomó des Prats i Bennevis Barzelay, jueus de Tarragona.

1345

Isaac Macarull i la seva esposa Salona, jueus de l'Aleixar, donen a la seva filla Astruga 320 sous per raó del seu matrimoni amb Isaac Simó, fill del difunt Simeó, jueu de Tarragona.

1283

Després que Vidal de Castellases, jueu de Tàrrega, i Castell, jueu de Tarragona, havien acceptat deixar al consell de la vila de Tàrrega 1.450 sous per comprar a Abraham Bulaix, jueu de Barcelona, certa quantitat d'oli que era necessària a la vila, l'Infant Alfons ordena al

batlle de Tàrraga que vetlli perquè el consell retorni a aquests jueus l'esmentada quantitat de diners.

A començament del segle XIV es va confiscar una sinagoga de Tarragona amb l'excusa d'haver estat edificada sense el preceptiu permís.

El 1323 l'inquisidor Puigcertós va obrir processos contra els jueus de Tarragona.

Durant l'epidèmia de Pesta Negra de 1348 la comunitat va ser atacada, les cròniques parlen d'assassinats.

L'any 1391, com moltes comunitats jueves catalanes, va patir els efectes de l'antijudaisme més radical i els avalots van afectar la comunitat, de manera que es va ressentir demogràficament i econòmicament. El 18 d'agost la comunitat va ser atacada i mentre la comunitat de Barcelona desapareixia definitivament, la de Tarragona es va mantenir fins l'expulsió de 1492.

Tenim notícies sobre una altra sinagoga de Tarragona; cal destacar que el 27 d'octubre de 1393, la reina Violant comunicava a l'aljama de Tarragona:

«Circa reparacionem judeorum Terracone intendentes, et quia ipsa alia masculasive sinagoga, libris, rotulis, et aliis necessariis judeis eisdem indigent, pro recuperando que fossat um sive tumula mortuorum, que vendita extiterunt, oporteat judeos ipsos diversas missiones facerepeccunias quehabere, ad quas sufficere modo aliquo non possunt, attenta paupertate et devastaciones ecutadiebus preteritis in eisdem cumque expediat ipsos judeos que rere ele mosinarie, ut habeant supradicta: Teno representante concedimus... quod a quibus cumque aliamis et singularibus personis possint petere pro dono sive gracia speciali..., pro habendo et recuperando predicta [...]».

Fins no fa massa temps, dues làpides servien de material de construcció reaprofitat a la casa del Degà, al carrer de les Escrivanies Velles; actualment,

es poden contemplar a la seu del Col·legi d'Enginyers de la província.

A la catedral de Tarragona, a la capella de Santa Llúcia, podem observar un mural on dos jueus porten la *rodella* (o roda de tela groga i vermella d'un pam que, cosida sobre la roba, havien de portar els jueus ja el segle XIV) al seus vestits, a l'alçada del pit. També a la catedral podem contemplar el retaule de la Mare de Déu, de Lluís Borrassà, on es representen a l'esquerra uns jueus.

Al Museu Diocesà de Tarragona podem contemplar la famosa làpida funerària d'Isidora, segle V o VI, que conté dos canelobres (*menoràs*) i tres palmeres, i el text següent:

«Memoriabone re/cordationis. Isid/ora filia bene me/moriiionati et ax/jaes. Pausetani/ma eius in pace cu/m omneisrael./ (am)en amen amen».

També es va trobar una làpida hebrea, potser frontis d'una font d'una sinagoga de Tarragona.

La pileta trilingüe de Tarragona, que es custodia al Museu Sefardí de Toledo és un dels testimonis més antics de la presència de jueus a la Península, probablement és del segle V, en aquesta apareix un text en hebreu:

«Xalom al Israel, vealéinu vealbenéinu amén»,

que vol dir, «Xalom sobre Israel, sobre nosaltres i sobre els nostres fills, amén». A més a més porta gravats uns paons reials, l'arbre de la vida, un *xofar* i un canelobre de set braços (*menorà*).

El call dels jueus a Tarragona, com una estructura amb força vida, va ampliar-se i reduir-se, tot i que el nucli d'una manera força estable estava situat pel carrer d'en Talavera, carrer de la Portella i com a nucli, la plaça dels Àngels, amb una sortida per la muralla que es va anomenar *Portella dels Jueus*. L'aljama jueva de Tarragona va comptar amb sinagogues, escoles, consell rector de la comunitat, *miqvé*, forns de pa, escorxadors, fossar... un dels cementiris estava situat prop de la platja del Miracle.

L'any 1492, els jueus de Tarragona que van decidir abandonar la seva terra van veure com abusivament se'ls carregava per part del Consell de la ciutat, el Dret de Treta, un impost que en teoria afectava els jueus que canviaven de domicili.

Segons Emili Morera, es van embarcar a Tarragona uns 1.500 jueus camí de l'exili; alguns, mentre navegaven cap a Barcelona, es van batejar i van poder tornar cap a casa seva.

A hores d'ara tenim constància d'onze Taragano que van ser assassinats durant la Segona Guerra Mundial pels nazis. Afortunadament, no tots van patir l'Holocaust.

D'aquella col·lectivitat apareixen fins al dia d'avui, pels llocs més insospitats, persones orgulloses de les arrels tarragonines dels seus avantpassats, com Yako Taragano, com Menahem Taragano... L'any 2008 va morir a Istanbul un persona molt destacada de la comunitat jueva, de nom: Eliya Taragano.

TORTOSA

Tortosa va ser una de les localitats catalanes amb presència de població jueva des de fa més segles segons, totes les fonts. Les restes arqueològiques ens conviden a parlar des de l'inici del domini visigot.

Durant segles va ser una de les més importants comunitats jueves catalanes, molts anys la capdavantera a les nostres comarques i durant els segles XII i XIII una de les més destacades de tota la Corona d'Aragó. Durant molts anys, cristians, musulmans i jueus van gaudir del benefici de la convivència harmònica que va permetre aconseguir una ciutat pròspera en molts àmbits. La comunitat jueva, que va tenir una forta influència cultural musulmana, va arribar a aconseguir posteriorment sota govern cristià la categoria d'aljama, entitat jurídica que agrupava els jueus d'una manera autònoma a les comunitats més importants.

Des d'antic es documenta la presència d'una sinagoga a Tortosa; l'aljama jueva de Tortosa

comptava amb sinagogues, escoles -anomenades Estudi dels Jueus a la documentació- de vegades, com a Tortosa durant el segle XIV, mantingudes per una confraria com la de *Thamutora*, consell rector de la comunitat (coneguts com a adelantats a Tortosa i altres localitats), *miqvé*, forns de pa, escorxadors i fossar.

La comunitat jueva de Tortosa era molt destacada ja al segle X; tenim notícies de savis de la talla d'en Menahem Ben Saruc, que donen una idea de la dimensió cultural de la comunitat.

El 1263, Jaume I va permetre ser batlle de Tortosa la persona més competent, fos cristiana o jueva; l'any 1265, el batlle de la ciutat de Tortosa era el jueu Astruch Jacob Xixon.

Prova de la seva fortalesa econòmica és que l'any 1282, pel tribut de *Cenes reials*, va pagar vuit vegades més que l'aljama de Barcelona.

L'any 1302, a Tortosa es van reunir els delegats jueus de la Corona per ocupar-se entre d'altres temes, dels pagaments pendents per a la campanya de Sicília.

El 1328, Jucef Cohen va instituir l'Estudi dels jueus de Tortosa i, al costat, una escola per als jueus sense recursos econòmics. El mateix any l'aljama de Tortosa va aportar el 9% dels subsidis del conjunt de les aljames catalanes.

Sabem que les famílies amb més recursos eren aficionades a tenir grans biblioteques particulars, fet que justifica l'elevat nivell econòmic i cultural de la comunitat durant segles.

El segle XIV, amb la pesta, els avalots de 1391, -menys violents que a altres llocs, perquè van ser protegits al castell de la Suda però que van servir de marc per conversions al cristianisme-, a més d'altres circumstàncies fiscals i de tot tipus, van aconseguir que la comunitat comencés a agonitzar durant el segle XV. Malgrat tot, la nòmina de reconeguts metges jueus tortosins durant els segles XIV i XV és extensa.

A Tortosa es va celebrar la coneguda Disputa-

Adoctrinament, com a conseqüència, molts centenars de jueus es van convertir al cristianisme per tota la geografia de la Corona d'Aragó. El rabí Selomó Maimó va ser el representant de l'aljama de Tortosa.

1347

Casson Aliezer, jueu de Tortosa, reconeix que té en comanda de dipòsit 2.000 sous del seu cunyat Vidal Salomó de Tolosa, jueu de l'Aleixar.

1484

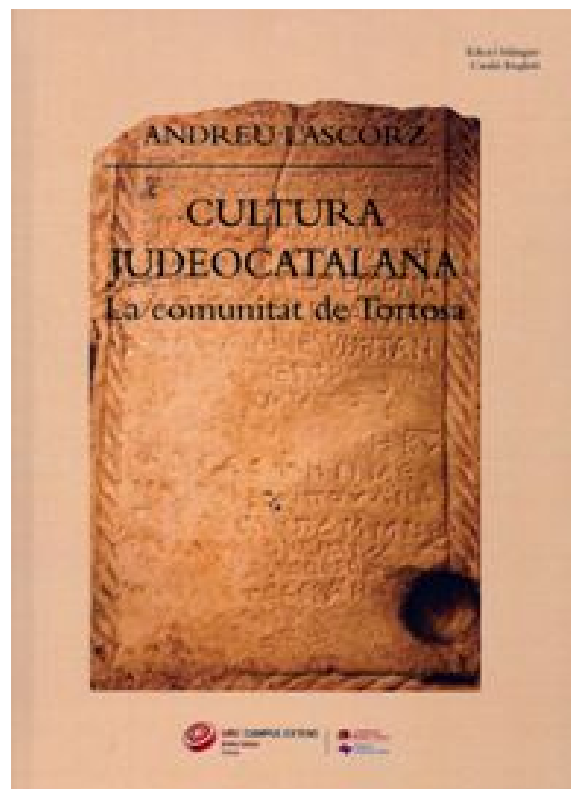
En Vidal Fasan, jueu de Tortosa, reconeix que en Joan Jordà, també tortosí, li ha pagat les cinc lliures que aquest hagués hagut de donar a na Caterina, esposa d'en Bernat Serra Gallart, de Tàrrrega, per haver alletat el seu nebot.

Els jueus de Tortosa que no van acceptar el baptisme l'any 1492 es van embarcar als ports dels Alfacs, Salou i la majoria a l'Ampolla, juntament amb més de mil jueus catalans i aragonesos.

L'any 1974 es va trobar una làpida hebrea, tot i que la més important sense cap mena de dubte és la famosa i magnífica làpida trilingüe (hebreu, llatí i grec), escrita a la memòria d'una jueva anomenada Meliosa, que és segurament del segle VI. D'aquesta comunitat resten per estudiar documents medievals en hebreu.

Durant segles la rellevant aljama de Tortosa va veure el call, com un organisme viu, va créixer i es va reduir en funció de la situació en general. Tenim notícies del Fossar del Jueus i dels calls vell i nou que podem situar amb prudència al nord-est de la ciutat pels carrers de Jerusalem, Major de Remolins, de la Vilanova, plaça del Platger i la plaça i el carrer de la Figuereta.

Una persona de cognom Tortosa fou assassinada durant l'Holocaust.

ULLDECONA

Tenim notícies d'una petita comunitat jueva que va patir els efectes de l'infaust 1391.

VALLMOLL

Hi va haver una petita comunitat jueva amb algunes famílies destacades, segurament sense sinagoga, ni escola, ni banys, perquè el call albergava menys de deu famílies, a l'ombra de la poderosa comunitat jueva de Valls, sobretot durant el segle XIV. A Valls els jueus de Vallmoll podien sentir-se plenament jueus.

1345,

Ramon Ferrer i la seva esposa Francesca, habitants de Vallmoll, reconeixen que deuen a Astrugona, vídua de Maimó Abraham, 200 quarteres d'ordi.

El 1379, Nabona Brunell, jueu de Vallmoll va ser empresonat. Hi van intervenir Bernat de Llobets, batlle de l'arquebisbe de Tarragona a Valls, que el mantenia empresonat, i Martí dez

Castell, procurador del comte de Cardona que era senyor de Vallmoll.

VALLS

La destacada comunitat jueva de Valls va arribar a gaudir de l'estatut d'aljama degut a l'elevat nombre de famílies jueves que hi residien, l'habilitat dels seus artesans, professionals... que li van donar un pes econòmic important. Durant el segle XIII ja hi residien prop de 20 famílies jueves. La primera meitat del segle XIV va ser «l'època d'or», quan van destacar reconeguts rabins, físics, cirurgians i altres jueus vallencs, prop de 60 famílies. Tot plegat trencat sobtadament per la Pesta de 1348 i sobretot per l'assalt, l'agost de 1391 al call, amb tot un seguit de violències, robatoris fins i tot de Rotlles de la Llei que hi havia a la sinagoga, que van comportar un nombre elevat de conversions de jueus i jueves de Valls.

Tenim força notícies de la sinagoga durant els segles XIII, XIV i XV, d'entitats assistencials com l'Almoina dels Jueus que va proporcionar els recursos econòmics per tal de comprar un *Séfer Torà* (Rotlle de la Llei que conté el Pentateuc).

1321

Maimó de Narbona, jueu de Valls, va signar una àpoca afavor de Gerard Pedrol, de Reus, per tots els deutes que tenia.

1338

Gabriel Secall, el millor hebraïsta de les nostres comarques, va trobar el testament de Reina, vídua de Bonjua Cap. Reina o Regina va fer donació de 2.720 sous als parents, amics i per caritat a persones vinculades amb la comunitat jueva de Valls.

1342

Alamanda, jueva de Valls i vídua de Mossé Biscaia, també de Valls, reconeix haver cobrat els 22 sous que li devia Samuel Avinpelx, jueu de Tàrrega, a través de Majó Samsó, procurador d'ella i resident també a la vila de Tàrrega, per

raó del contracte segons el qual Samuel Avinpelx es comprometia a pagar-li aquesta quantitat a canvi d'alletar el seu fill.

1345

Isaac de Narbona, jueu de Valls, reconeix Maïr Boniac, jueu de l'Aleixar, que ha manllevat per ell 40 lliures a Berenguer Bertran, habitant de Reus.

Els *Liber Judeorum* que ens han arribat ens mostren entre els anys 1314 i 1344 una comunitat molt dinàmica.

L'any 1426 es menciona un pati conegut com l'Escola dels jueus, que, com a tantes comunitats jueves, ens indica que allí, al costat mateix, hi era la sinagoga. Es creu que aquesta es podria trobar a l'actual carrer dels Jueus, que vertebrava, d'alguna manera, el call pels carrers dels Jueus i del Call. El call de Valls, com a espai de vida d'una aljama jueva catalana rellevant, va comptar com a mínim amb una sinagoga-escola, *miqvé*, forn, escorxador, fossar... en definitiva, de tots els elements que van permetre una vida jueva plena fins l'expulsió de 1492. El *Fossar dels jueus* (Montjuïc) estava situat com era obligat per la Llei jueva als afores de la ciutat, al costat del camí cap a Tarragona.

VILAPLANA

Tenim notícies de famílies jueves al segle XIV, en un call que restava a l'ombra de la poderosa aljama de l'Aleixar. L'any 1326 hi va haver problemes i queixes pel pagament d'impostos a l'aljama de Barcelona, queixes que van fer necessària la intervenció del tribunal rabínic (Bet Din).

1345,

Domingo Obac i la seva esposa Maria, habitants de Vilaplana, reconeixen que deuen a Bonjuhà Mercadell i a Jucef Abraham, jueus de l'Aleixar, 45 sous d'un préstec.

VILA-RODONA

Hi va haver una molt petita comunitat jueva al segle XIV, també molt lligada al destí de la comunitat jueva de Valls. Destaca la presència temporal l'any 1322 de l'Astruch Ravaya i la de Barzelay Vives, l'any 1328.

VINEBRE

Vinebre és una localitat catalana amb població jueva des de molt antic segons fonts literàries i/o arqueològiques.

XERTA

Tenim notícies d'una petita comunitat jueva des del segle XII i fins al moment de l'expulsió de 1492, que depenia de la poderosa aljama de Tortosa.

L'any 1414, com a mínim dos jueus de Xerta es van batejar previsiblement sota els efectes de la Disputa-Adoctrinament de Tortosa.

Bibliografia

Lascorz, Arcas, F. A., La aljama judía de Monzón. La olvidada, Monzón, 2001.

- La aljama judía de Monzón, «La recordada», Monzón, 2003.

- Puentes hacia Israel, Monzón, 2006.

- Introducció a la cultura hebrea. Potencialitats d'aquest mercat, Tarragona, 2009.

- El judaisme a les comarques de Tarragona, Tarragona, 2009.

- Cultura judeocatalana. La comunitat de Tortosa, Tortosa, 2013.

- La vida cotidiana en las juderías del Cinca Medio, a través de los respuesta del rabino Yisshaq bar Saset, Monzón, 2014.

- Las comunidades judías en Sobrarbe. Sobrarbe, 2016.

RESUM D'ARTICLES

- La aljama judía de Monzón, la olvidada. Madrid: 1999. *Raíces*, Revista judía de cultura. Año XIII. núm. 39.

- La aljama judía de Monzón, la olvidada, en la tierra más bella. Monzón: 1999. *Cuadernos* núm. 26.

- El boicot al vino Casher de Barbastro (1287/1288). Madrid: 2000. *Raíces*, Revista judía de cultura. Any XIV. Número 43.

- R. Hasday Crescas: Protagonista de excepción en la salvación de las comunidades judías aragonesas. Madrid: 2001. *Raíces*, Revista judía de cultura. Any XV. Número 46.

L'aljama jueva de Montsó, l'oblidada. Barcelona: 2001. *Anuari de Filologia. Estudis Hebreus i Arameus*. Volum XXIII. Universitat de Barcelona.

- R. Hasday Cresques: protagonista de excepción en la salvación de las comunidades judías aragonesas en 1391. Monzón: 2001. *Cehimo. Cuadernos* num. 28.

- La comunidad judía de Monzón. Jerusalén: Maig 2001. Aki Yerushalayim, Revista Kulturala Djudeo-Española. Any 22 núm. 66.

- Los responsables rabínicos (Sheelot u-tshuvot) del rabí Ishaq Bar Saset Perfet referentes a Monzón. Monzón: 2002. *Cehimo. Cuadernos* núm. 29.

- Situació del call jueu de Montsó. Barcelona: 2002-2003. *Anuari de Filologia. Estudis Hebreus i Arameus*. Homenatge al Dr. Jaime Vándor. Volums XXIV-XXV. Universitat de Barcelona.

- La comunidad judía en Monzón en la baja Edad Media (costumbres, fiestas, gastronomía...). Monzón: 2003. *Cehimo. Cuadernos* núm. 30.

- Los judíos de Monzón, desde 1391 hasta la expulsión de 1492. Perpignan: 2003. *Recueil des communications du colloque: Perpignan. L'Histoire des juifs dans la ville (XIIe –XXe siècles)*. Perpignan archives histoire.

- La comunitat jueva de Montsó. Barcelona: 2004. Actes del II Congrés per a l'estudi dels jueus en territoris de Llengua catalana.

- La crisis de los judíos de Monzón a causa de las controversias religiosas. Monzón: 2005. *Cehimo. Cuadernos* núm. 32.

- Los judíos de Monzón en la Edad Media. Zaragoza: 2005. Memoria de la exposición Hebraica Aragonalia: El legado judío en Aragón. Volum I.

- La comunidad judía de Monzón a través de la historia. Monzón: 2006. *Cehimo. Cuadernos* núm. 33.

- «La cruïlla», *Històries de la Història*. Tarragona: 2006. Ajuntament de Constantí (Àrea de Cultura) i Silva editorial.

«Pasqua – Pésakh» a Setmana Santa a Tarragona. Imatges i paraules. Tarragona: 2008. Arola Editors.

- «La comunidad judía de Monzón hasta el siglo xv». Madrid: 2008. *Raíces: revista judía de cultura* núm. 76.

- La familia judía en Sefarad durante la Edad Media. Monzón: 2008. *Cehimo. Cuadernos* núm. 34.

- «Els Jueus a les Terres Catalanes fins al 1492». Barcelona: 2012. Revista digital «*DivÈrsia*», dirigida por Josep-Lluís Carod Rovira. UPF.

- «Les matances del segle XIV i la disputa de Tortosa». Protagonistes de la Història: desembre de 2014. *Sàpiens* núm. 150.

- Una «mikvé» del segle XIV en Aínsa, Huesca. Madrid: 2015. *Raíces, Revista judía de cultura*. Any XXIX. Número 104.

- Mauthausen, trágico reencuentro. URV. 2016.

- Siglo XX, el reencuentro entre aragoneses y judíos de origen aragonés. CEHIMO. Monzón, 2016.

Detall dels profetes. Predel·la del retaule major de Santes Creus, de Lluís Borrassà. Segle XV.

Lauda sepulcral d'Isidora, dels Pallaresos. Segle VII.